

De spreekwoorden van Erasmus

Actuele wijsheid uit de klassieke Oudheid

Korte lesomschrijving Een bekend werk van Erasmus is *Adagia*, een boek met meer dan drieduizend spreekwoorden. Deze spreekwoorden ontleende Erasmus - hij was tenslotte humanist - aan de klassieke Oudheid. Wat betekenen deze spreekwoorden? Wat zeggen deze spreekwoorden over de klassieke Oudheid, over Erasmus en over onze tijd?

Titel De spreekwoorden van Erasmus

Vak/leergebied Nederlands en geschiedenis

Canonvenster Erasmus

Tijdvak 5 Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)

Doelgroep onderbouw gtl, havo, vwo

Tijd/duur 1 lesuur van 50 minuten

Groeperingsvorm

Leerdoelen

- De leerling kan minstens drie spreekwoorden noemen die door Erasmus verzameld zijn.
- De leerling kan een van de drie keuzeopdrachten uitvoeren: spreekwoorden uitbeelden, creatief schrijven of spreekwoorden in een schilderij herkennen.

Benodigde voorkennis

-

Randvoorwaarden

-

Beoordeling

geen

Lesactiviteiten

Activiteit 1: introduceer de les over spreekwoorden

- Vraag aan de leerlingen wie niet weet wat de middelvinger opsteken betekent. Waarschijnlijk steekt niemand zijn hand op.
- Laat de leerlingen schatten hoe oud dit gebaar is.
- Vertel dat het opsteken van de middelvinger al in de klassieke Oudheid werd gebruikt met exact dezelfde betekenis.
- Benoem de relatie tussen Erasmus, de klassieke Oudheid en spreekwoorden uit. Verwijs naar zijn werk *Adagia*.

Activiteit 2: behandel nog enkele spreekwoorden

Besprek enkele andere spreekwoorden die door Erasmus zijn verzameld. Bij *Achtergrondinformatie voor de docent* vindt u voorbeelden, zoals:

- een doelwit zijn voor de vinger
- slechte gewoonten leveren goede wetten op
- de buik heeft geen oren

Vraag kort wat deze spreekwoorden vermoedelijk betekenen. Het gaat niet om het precieze antwoord.

Activiteit 3: drie keuzeopdrachten

Laat de leerlingen kiezen uit de drie opdrachten:

> Opdracht A Beeld een spreekwoord uit

Geef de leerlingen dertien Nederlandse spreekwoorden (werkblad 1). Om de beurt beeldt een leerling een spreekwoord uit. De anderen raden het spreekwoord.

> Opdracht B Creatief schrijven

Geef de leerlingen dertien Nederlandse spreekwoorden (werkblad 1). De leerling kiest één spreekwoord en schrijft een kort verhaal naar aanleiding van dit spreekwoord.

> Opdracht C Spreekwoorden op een schilderij van Bruegel

Op een schilderij van Pieter Bruegel de Oude zijn meer dan honderd spreekwoorden te zien. Deze spreekwoorden kunnen naar inhoud opgesplitst worden in twee groepen. De eerste groep illustreert de dwaasheid en de zinloosheid van de menselijke handelingen. Het symbool ervan is de omgekeerde wereld: de werldebol aan het huis links op de voorgrond. Het laat het tegendeel zien van wat het zou moeten zijn.

De tweede groep heeft bedrog en huichelarij als onderwerp, gesymboliseerd door de vrouw die in het midden van het schilderij haar man een blauwe mantel omhangt. Dat betekent dat ze haar man bedriegt.

Geef aan elk tweetal een kleurenkopie van het schilderij. U kunt het schilderij ook projecteren of via internet laten bekijken op

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c2/Pieter_Bruegel_d._%C3%84._061.jpg.

Deel ook een zwartwitte afbeelding uit waarop de afgebeelde spreekwoorden zijn genummerd (werkblad 2).

Bijlagen

- Achtergrondinformatie voor de docent
 - Werkblad 1: Dertien Nederlandse spreekwoorden
 - Werkblad 2: Schilderij van Bruegel (deel 1 en 2)
 - Antwoorden bij werkblad 1 en 2
-

Achtergrondinformatie voor de docent

'Telkens hamert Erasmus op discussiëren, het uitlokken en accepteren van meer meningen, leren luisteren, de verplaatsing in denkwereld en argumenten van tegenstanders, het hanteren van het eigen geweten als leidraad, introspectie, het rusteloze streven naar het overtuigen van een ander en consensus, en ook op het tonen van warsheid van opgelegd gezag en uiterlijk vertoon, en op pleidooien voor soberheid.'

Herman Pleij

Inleiding

Natuurlijk is *Lof der zotheid* Erasmus' beroemdste boek, maar in zijn tijd was ook *Adagia* een buitengewoon populair werk. Het is een verzameling klassieke spreekwoorden, waar Erasmus een commentaar bij heeft geschreven.

Enkele voorbeelden:

Een doelwit zijn voor de vinger Je zou een doelwit moeten zijn voor de vinger. Dit beledigende gebaar werd gebruikt om de hoogste minachting uit te drukken. *Eskimalisai* in het Grieks betekent de middelvinger laten zien terwijl de andere vingers gesloten zijn om oneerbiedigheid te laten zien, of met de vingers knippen om minachting aan te geven. Men kan het vinden in *Vrede van Aristofanes*: 'Lees de vreugde op het gezicht van de sikkelmaker als hij de wapensmid zijn middelvinger laat zien'.

De buik heeft geen oren Als mensen honger lijden, luisteren ze niet meer naar goede raad, en denken ze niet meer aan goed en kwaad.

Slechte gewoonten leveren goede wetten op Medicijnen worden uitgevonden omdat er ziektes zijn. Als iedereen gezond was had je ze niet nodig. Wetten worden bedacht omdat mensen slechte dingen doen, als iedereen goed was, had je geen wetten nodig.

Waterdrinkers zijn geen sterke denkers Als je water drinkt, zal je niets goeds en nuttigs produceren. De betekenis is dat geen belangrijk werk, niets dat mooi is of waard is om voort te blijven bestaan van dichters komt als ze water drinken, dat wil zeggen, als ze arm zijn en van weinig moeten rondkomen.

Hij heeft geen haas gegeten Er was een bijgeloof in de Oudheid dat het eten van haas iemand mooi maakte. Vandaar een grap in *Martialis'* vijfde boek ten koste van een zekere Gellia die hem een haas had gestuurd en daarbij refererend aan het volksgeloof gezegd had: 'Beste Marcus, een week zul je mooi zijn.'

De dichter keert dit tegen de dame die niet mooi is, en zegt: 'Als je de waarheid spreekt, dan, beste Gellia, heb je nog nooit haas gegeten.'

Wie was Erasmus?

Erasmus werd geboren als Gerrit Gerritszoon. Het jaar waarin is onduidelijk. Volgens de laatste inzichten van Harrie Vredeveld (1993) was 28 oktober 1466 zijn geboortejaar. Erasmus zelf schrijft: 'Ik ben geboren in Rotterdam. Mijn moeder (Margaretha) was de dochter van een medicijnmeester uit Zevenbergen, mijn vader had heimelijk met haar een verhouding, in de hoop haar te trouwen. Hij was van tien broers op één na de jongste en men besloot dat een van hen, mijn vader, aan God gewijd zou worden.' Deze vader was Gerard Rogeri, een priester uit Gouda. De zwangerschapsperiode heeft de moeder waarschijnlijk in Rotterdam doorgebracht om het 'ongelukje' te verbergen. Zijn leven lang heeft Erasmus zijn onwettige geboorte met zich mee moeten torsen en de gevolgen moeten dragen van de geestelijke status waarin hij door zijn opvoeding is terechtgekomen. Door zijn afkomst heeft Erasmus zijn doctoraat in de theologie uiteindelijk aan de universiteit van Turijn moeten behalen, na vergeefse pogingen aan andere universiteiten. Pas rond zijn vijftigste (in 1517) wordt hij dankzij pauselijke dispensatie van de ernstigste maatschappelijke consequenties ervan verlost. Een voorbeeld van zo'n consequentie is dat het onwettige kinderen was verboden om theologische examens af te leggen. Erasmus schrijft in oktober 1520: 'Het lijkt me weinig uit te maken waar iemand precies is geboren. Me dunkt, het is een ijdele vorm van verheerlijking wanneer een stad of een land er prat op gaat een mens te hebben voortgebracht die groot werd door zijn eigen inspanningen en zonder de hulp van zijn geboorteland. Het land dat iemand groot maakte, heeft er meer recht op zich op hem te beroemen dan het land dat hem voortbracht.'

Opleiding

Na zijn opleiding in Gouda en Deventer trad Erasmus in in het klooster Steyn bij Gouda. In 1492 werd hij vervolgens tot priester gewijd. Hierdoor kon hij zich meer aan studie wijden dan eerder in zijn kloosterleven. In 1495 werd hem zelfs toegestaan om het klooster te verlaten en een studie te gaan volgen aan de universiteit van Parijs. Hierna zou Erasmus nooit meer terugkeren in het klooster van Steyn, waar hij zich gekooid voelde. In 1500 vertrok hij naar Engeland waar hij slechts een halfjaar verbleef en waar hij o.a. in aanraking kwam met de latere koning Hendrik VIII en Thomas More. Hierna keerde hij terug naar Parijs. In 1506 vertrok hij voor drie jaar naar Italië. Op de terugweg schreef hij zijn Lof der Zotheid. Door uit te gaan van een zot als spreker kon hij in een declamatio de spot drijven met de misplaatste ernst waarmee alle mensen, ongeacht beroep, stand, of positie, hun eigen belangen najoegen, en de groteske kortzichtigheid, waarmee zij klaar stonden met hun oordeel over elkaar. Min of meer bij toeval kwam Erasmus in Bazel terecht, waar veel van zijn werken werden uitgegeven. Via opnieuw Engeland en Bazel kwam hij in 1516 terug in de Nederlanden, waar hij in Antwerpen, Brugge, Leuven en Mechelen verbleef. Hij werd benoemd tot raadsheer van Karel V. De laatste jaren van zijn leven bracht hij door te Freiburg im Breisgau in Duitsland. In 1535 keerde hij terug naar Bazel, waar hij een jaar later, op 12 juli 1536, op 70-jarige leeftijd overleed.

Erasmus is in zijn volwassen leven dus heel weinig in Nederland geweest. Hij zou met recht een Europeaan genoemd kunnen worden, maar zelf heeft hij gezegd: *Ego mundi civis esse cupio, communis omnium vel peregrinus magis* ('ik wil een wereldburger zijn, gemeenschappelijk met iedereen, of liever een vreemde voor iedereen'). Toch is hij zichzelf altijd Roterodamus blijven noemen en is zo verbonden gebleven met zijn geboorteplaats.

De Adagia

Als Erasmus in Parijs opknapt na een ziekte brengt zijn vriend, de uitgever Gaguin, hem een boek. Het is een verzameling spreekwoorden uit de Griekse en Latijnse klassieken. Dat brengt Erasmus op het idee ook zelf zo'n boekje te schrijven. Zo ontstaat het beroemde *Adagia*, vol ideeën en adviezen. *Adagia* zijn spreekwoorden, die hij uit de Griekse en Latijnse klassieken verzameld heeft. Erasmus heeft er zijn eigen uitleg en commentaar bij geschreven. *Adagia* wordt een

groot succes, en het boek wordt overal bekend.

Een nieuw deel van *Adagia* schrijft hij in de drukkerij, terwijl de drukker het al aan het drukken is! De bladzijden worden onder zijn handen weggepakt zodra ze klaar zijn. Om hem heen wordt druk gewerkt. Er lopen bezoekers in en uit, die druk praten over zijn werk. Erasmus blijft er heel rustig onder en schrijft bladzijde na bladzijde, zó uit zijn hoofd. In de loop der jaren zal Erasmus er steeds meer bij schrijven, het wordt een steeds dikker boek. De stukjes van Erasmus worden later belangrijker dan de spreekwoorden zelf.

In 1500 verschijnt zijn eerste *Adagia* met honderd teksten. Aan het eind van zijn leven heeft hij er dan meer dan drieduizend verzameld.

Erasmus en goede manieren

Erasmus vindt goede manieren erg belangrijk. Hij schrijft in 1530 een boekje over hoe het eigenlijk hoort. Dat boekje heeft veel invloed gehad op de goede manieren in Europa. Enkele voorbeelden:

Goede manierlijcke seden:

- *De besmeerde vingeren af te likken met de mond ofte aen de rock af te veegen is ongeschickt, dat dient beter gedaen te worden met het tafel-laken of servet.*

- *Met de tongh het tafel-berdt of schotel te lecken waer aen suycker of iets anders is blijven hangen, is (het werk) der katten, niet der menschen.*

Voor een van zijn leerlingen, de 11-jarige Hendrik van Bourgondië, schreef Erasmus een boekje vol leefregels, om hem te helpen zich goed te gedragen. Zodat hij iemand kan worden die zich op zijn gemak voelt in het dagelijks leven omdat hij weet hoe het hoort. Regels over de omgang met andere mensen, zoals deze: 'Je ogen moeten altijd rustig en vriendelijk staan en respect uitstralen voor ieder die je ontmoet'.

Erasmus vond dat je door je gedrag kon laten zien dat je een beschaafd mens was. Ook bij heel gewone dingen. Zoals plassen en winden laten!

"Je plas ophouden is slecht voor je gezondheid, maar het is wel een teken van goede opvoeding dat je niet gaat plassen waar iedereen bij is".

“Sommige mensen vinden dat een kind als het een wind moet laten dat maar moet bedwingen door zijn billen samen te knijpen. Maar dan zou je om beleefd te zijn jezelf ziek maken. Als je de kans hebt om je terug te trekken doe dat dan. Anders moet je het geluid van de wind met hoesten verhullen”.

Je ziet dat Erasmus het belangrijk vindt dat kinderen zich goed gedragen, maar hij wil niet dat ze zich ziek gaan voelen. Nu vinden we dit soort raad over plassen en winden laten een beetje gek, maar in de middeleeuwen noemden ze dat ‘natuurlijke zaken’ en was het helemaal niet zo raar om erover te praten.

Bronnen

- <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/inhoud.asp?rubriek=spreekwoorden>
- Schilderij van Bruegel (groot): http://www.wga.hu/art/b/bruegel/pieter_y/proverb.jpg
- Op deze pagina staat een schilderij dat je zeer sterk kunt vergroten: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c2/Pieter_Bruegel_d._%C3%84._061.jpg
- Op deze pagina staan de nummers van de spreekwoorden: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c9/Bruegel6.jpg>
- Op deze pagina staat een tekening met de nummers van 80 spreekwoorden. <http://users.telenet.be/FransNijs/Webpagina's/Woorden/Spreekwoorden%20Brueghel.htm>
- <http://www.vonscheven.net/images/Spreekwoorden/BruegelNummerSchilderij.jpg>
- http://home.planet.nl/~ngn/videos/erasmus/erasmusit_ned.html
- http://www.erasmus.org/index.cfm?fuseaction=site.show&CTX_ID=497124C4505693014BED874CE8BA26C9

Werkblad 1: Dertien Nederlandse spreekwoorden

Spreekwoord 1

Een spaak in het wiel steken:

Spreekwoord 2

Twee honden aan één been komen zelden overeen/Als twee honden vechten om één been gaat de derde er mee heen:

Spreekwoord 3

Zij trekken aan het langste eind:

Spreekwoord 4

Als het kalf verdronken is dempt men de put:

Spreekwoord 5

Hij is door de mand gevallen:

Spreekwoord 6

Op hete kolen zitten:

Spreekwoord 7

Er zijn gat aan afvegen:

Spreekwoord 8

Van de os op de ezel springen (nu: van de hak op de tak springen):

Spreekwoord 9

De hond in de pot vinden:

Spreekwoord 10

Waar rook is, is vuur:

Spreekwoord 11

Tegen de stroom inzwemmen:

Spreekwoord 12

Twee vliegen in één klap vangen:

Spreekwoord 13

Achter het net vissen:

Werkblad 2: Schilderij van Bruegel (deel1)

Bekijk het schilderij van Bruegel op het volgende blad. Wat is de betekenis van het spreekwoord? En bij welk nummer op het schilderij hoort ieder spreekwoord? Vul het schema in.

Spreekwoord	Betekenis	Nr.
1 Een spaak in het wiel steken.		
2 Twee honden aan één been komen zelden overeen/Als twee honden vechten om één been gaat de derde er mee heen.		
3 Zij trekken aan het langste eind.		
4 Als het kalf verdronken is dempt men de put.		
5 Hij is door de mand gevallen.		
6 Op hete kolen zitten.		
7 Er zijn gat aan afvegen.		
8 Van de os op de ezel springen (nu: van de hak op de tak springen).		
9 De hond in de pot vinden.		
10 Waar rook is, is vuur.		
11 Tegen de stroom inzwemmen.		
12 Twee vliegen in één klap vangen.		
13 Achter het net vissen.		

Werkblad 2: Schilderij van Bruegel (deel 2)

Antwoorden bij werkblad 1 en 2

Spreekwoord 1 Een spaak in het wiel steken

de voortgang belemmeren

Spreekwoord 2 Twee honden aan één been komen zelden overeen / Als twee honden vechten om één been gaat de derde er mee heen

twee mensen willen hetzelfde en maken ruzie met elkaar, terwijl een derde met de buit ervan door gaat

Spreekwoord 3 Zij trekken aan het langste eind

ze bevinden zich in een voordelige positie

Spreekwoord 4 Als het kalf verdronken is dempt men de put

de fout herstellen als het te laat is

Spreekwoord 5 Hij is door de mand gevallen

hij heeft moeten bekennen.

Spreekwoord 6 Op hete kolen zitten

ongeduldig zijn

Spreekwoord 7 Er zijn gat aan afvegen

er maling aan hebben.

Spreekwoord 8 Van de os op de ezel springen (nu: van de hak op de tak springen)

wispelturig zijn

Spreekwoord 9 De hond in de pot vinden

komen als het eten op is

Spreekwoord 10 Waar rook is, is vuur

- niets is zonder oorzaak
- er gaat geen praatje of er is iets van waar
- terwijl de één zijn huis brandt, warmt de ander zijn handen
- de één profiteert van het ongeluk van de ander

Spreekwoord 11 Tegen de stroom inzwemmen

ondanks tegenstand zijn doel willen bereiken

Spreekwoord 12 Twee vliegen in één klap vangen

- twee voordelen ineens behalen
- twee zaken in één moeite afdoen

Spreekwoord 13 Achter het net vissen

te laat komen en zijn kans voorbij laten gaan

© 2009, **Stichting Leerplanontwikkeling (SLO), Enschede**

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld, is het scholen toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van SLO dit lesmateriaal geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te vereenvoudigen voor gebruik in en ten behoeve van de school.

Dit materiaal is ontwikkeld door SLO met medewerking van: Cees van der Kooij en Gerard Rozing.